

A korábban vázolt gondolatmenet mintegy további kibontakoztatásának tekinthetjük Heller Ágnes *Társadalmi szerep és előítélet* című két tanulmányát. Itt röviden csak a szerep kérdésével foglalkozhatunk.

A társadalmiszerep-kategória a mai jelentősebb polgári szociológia rendszerekben mindig feltétlenül megjelenik, ha különböző fontosságú kérdésként is. Számos polgári szociológus a társadalmi struktúrát a *státusz* és *szerep* szempontjából vizsgálja. (Pl. T. Parsons.) Elsősorban az USA-ban a társadalmi viszonyokat a szerepviszonyokra redukálják, hogy így tökéletesíthessék az emberekkel történő manipuláció lehetőségét. A polgári üzemszociológia az üzemet a társadalmi szerepek rendszerének tekintti, amely hierarchikusan épül egymásra, hogy az üzemvezetés céljait szolgálhassa. Az intézmények vizsgálatának egyik fontos aspektusa, milyen szerepelvárás tapasztalható bizonyos funkciók betöltésénél. Így a házasságon belül pl. vizsgálják az apa, az anya, a gyermek, gyám stb. *szerepet*. Az egyének társadalmi státusz jut osztályrészül. A státuszuk megfelelő jogokat és kötelességeket önmagára alkalmazva válik ez az egyén számára *szereppé*.

Heller bevezetőjében felteszi a kérdést, hogy a szerepkategória „... egyrészt marxista módon interpretálható-e, másrészt érdemes-e marxista módon interpretálni”. Interpretálásnak akkor van értelme, ha a szerepkategória gazdagítja a marxista kategória-rendszert. Vizsgálatában rámutat, mi az, ami nem tekinthető a marxizmus szempontjából gazdagodásnak, de rávilágít a szerepkategória marxista értelmezhetőségének lehetőségeire mind általános, mind történeti, mind konkrét szempontból, amelynek ismerete lehetővé teszi a szocialista társadalom szerkezetének mélyrehatóbb feltárását.

A tanulmány ellen felhozható kifogás, hogy a polgári nézetek bírálatakor néha ugyan zárójelben hivatkozik egy-két szerzőre és a mű címére, amelyekkel vitába száll, de ezt is igen ritkán teszi meg, viszont a lábjegyzeteket teljes mértékben mellőzi a szerző. Heller által feldolgozott művekre történő hivatkozás annál inkább is szükséges lett volna, mert még a polgári szociológiai lexikonok is ritkán tárgyalják külön a társadalmi szerep kérdését, tehát a *szereppel* részletesebben foglalkozni kívánóknak némi segítséget nyújtott volna, ha már egyszer a szerző ügyis összegyűjtötte a jelentősebb műveket. (R. König *Soziologie* – 1958 – c. lexikonában sem szerepel önálló címszövekként a társadalmiszerep-kategória!)

Mind Hegedűs András, mind Heller Ágnes tanulmánya jelentős mértékben hozzájárul, hogy a magyar marxista szociológia kiemelkedjen provinciális helyzetéből. Részletekbe menő bírálatát adják a polgári szociológia sztratifikációs és szerepkategória elméleteinek, de ugyanakkor rámutatnak, mi az, amit a marxista szociológia a bírált nézetek feldolgozási módszereiből alkalmazhat. A nálunk folyamatban levő vagy megindulás előtt álló konkrét-szociológia vizsgálatok eredményeinek sikeres alkalmazása alig képzelhető el a szocialista társadalom strukturális modelljének és a struktúrában belül érvényesíthető szerepkategória ismerete nélkül.

SZENTIRMAI LÁSZLÓ

DARVAS JÓZSEF HÁROM REGÉNYE

Darvas József egy kötetben újra kiadott három regényének az élő és eleven állandó hatóerőn kívül már irodalomtörténeti rangja van. Címüket, tematikájukat, az író eddigi életművében elfoglalt helyüket mindenki ismeri, aki arra törekszik, hogy valamennyire is tájékozottabb legyen a harmincas évek magyar irodalmában. A számos kiadásban hozzáférhető *Vízkeresztől Szilveszterig* és a *Máról holnapra* különösen széles körben olvasottak, s megérdemelten azok.

A Darvas József munkásságában kevésbé otthonos olvasó aligha hinné, hogy a *Fekete kenyér* (1934) – az író első regénye – egy 21 esztendő fiatalember műve, akit, mire a huszonhét évet elérte (ekkor – 1939-ben – jelent meg a *Máról holnapra*), már hat maradandó művészi teljesítményt jelentő regény és egy kitűnő, úttörő szociográfia (*A legnagyobb magyar falu*) kiemelkedő tehetségű szerzőjeként, a falukutatás és a szocialista ihletésű irodalom harcosaként tartott számon a haladó kritika és a baloldali közvélemény. Ez az imponáló s ma csak ritkábban elért termékenység és mozgékonyág Darvas legjobb kortársainál is megfigyelhető, legjobban talán Erdei Ferencnél, Ortutay Gyulánál. Mint tudjuk, a Horthy-rendszer nehéz, nyomorral terhes légkörében a harmincas évek elején elindult pezsgés, a népi írók mozgalma, a kommunista és más haladó törekvések erősebbé válása inspirálta-segítette-kényszerítette Darvast is arra és abban, hogy minél többet el-

mondjon egy alapvető társadalmi változtatás előkészítése, megalapozása érdekében. Mire legelső kötetének megírásához fogott, már magáévá tette a marxizmust, eleve szocialista elkötelezettségű íróként indult, s ez egyszer s mindenkorra meghatározta világszemléletét, alkotásainak célját.

Ha valakinek, Darvas Józsefnek a legkeményebb, a legközvetlenebb családi tapasztalatai voltak a viharsarki, s legelső sorban az orosházi nincstelenség, a máról holnapra tengődés nyomasztó bizonytalanságában élő agrárproletárok, napzámosok, cselédek világáról. Írónk kiugró tehetségét mutatja, hogy nem ragadt meg a lokális élményeknél. Mint Diószegi András tanulmánya (*A regényíró Darvas József*. Kortárs, 1962. 10. sz.) megállapítja, a „provinciális” életanyag nagyerejű művészi általánosítása révén eljutott az országos érvényű mondanivalóhoz. Ugyanezt fogalmazta meg Móricz Zsigmond is *A legnagyobb magyar falu*-ról írván: „Darvas a család és az otthoni rokonság nehéz életét az egész »hárommillió koldus« sorsává mélyíti. Helyezet megadja neki, hogy közvetlen közelből lásson meg dolgokat, melyeket aki kívülről megy le a »nép« közé, csak többszörös függőnyön keresztül láthat.” Bálint György hasonlóképpen erre mutatott rá a *Fekete kenyér*-ről megjelent tömör recenziójában: Mindaz, ami a politikusok, publicisták megnyilatkozásaiban elvont fogalomként felbukkan a munkanélküliségről, földtelenségről, egykéről, éhségről, népbetegségekről, az a maga sokszínű valóságában mind együtt található Darvas első regényében.

A három mű születése között eltelt fél évtizedben éppen e gazdag és saját sorsában megszenvedett valóságélmény művészi visszaadásában fejlődött nagyot Darvas József. A *Fekete kenyér* mostani utószava szerint is „szikár-kegyetlen” alkotás, azaz olyan lázító halmazát és mélységeit mutatja meg az agrárproletariátus irtózatosan egyhangú nyomorának, amelynek „az életigazsága vitathatatlan”. Arra, hogy ez a minél döbbenetesebbnek szánt túltömörítés s különösen a fel-felbukkanó naturalista mozzanatok végül mégis a mondanivaló erejét gyengítik, a korabeli harcostársak közül Veres Péter figyelmeztetett. Néhány évvel későbbi, kissé érde-esebben fogalmazott véleménye szerint első könyveiben (s ez főleg a *Fekete kenyér*-re vonatkozik) Darvas is túlzott a paraszti nincstelenség, a szektaőrület halmozásában, s ezzel „a paraszti nyomorúság hitelét is rontotta”, egyúttal némileg gyengítette regénye művészi hitelét is. Az író minél megalapozottabban akart vádolni.

A *Vízkeresztől Szilveszterig* (1934) szerkezetében ugyanúgy rövid, tömör, gyorsfutású, szorosan kapcsolódó eseménymozaikok szinte filmszerű sorozata, mint a *Fekete kenyér*. Abban mégis érezhetően több nála, hogy még most, a harminc évvel későbbi olvasó előtt is maradéktalanul teljes a valóságúsága, s töretlen a művészi ereje. Kevésbé engedett e kötetben a naturalizmus csábításainak. A *Vízkeresztől Szilveszterig* már annak a látszólag indulattalan írói tárgyilagosságának a jegyében született, amely Darvast azóta is jellemzi, s írásainak legfőbb erényei közé tartozik. Nagyon fontos az is, hogy míg első regényének alakjai vázlatosak, a *Vízkeresztől Szilveszterig* árnyaltan egyénített hősei, különösen a mű főszereplője, erőteljes lélekrajzokkal, a jellemfejlődés sokoldalú bemutatásával ragadnak meg bennünket. Joggal írta Bálint György 1935 januárjában: „Csak egészen fiatal és nagyon tehetséges író tud olyan rohamos fejlődést mutatni, mint Darvas József. Új könyvében úgyszólván teljesen levetette első munkájának egyes kompozícióbéli pongyolaságait és pszichikai elnagyoltságait.”

A két első regény és a *Máról holnapra* közötti négy-öt esztendő alatt az *Állomás*. (1935), a *Falak mögött* (1937), *A legnagyobb magyar falu* (1937) és *A törökverő* (1938) került ki az író tolla alól. Diószegi András szerint erre az időre esik Darvas epikai koncepciójának átalakulása, műveltségének teljes kiszélesedése, pszichológiai kultúrájának elmélyülése. A *Máról holnapra* már a minden tekintetben teljes fegyverzetű, beérkezett író alkotása. Nem olyan, a részletekben is gyakran robbanó drámai kiélezettségű, mint a *Fekete kenyér*, bár benne feszül a *Szakadék* c., méltán sikert aratott Darvas-dráma alapkönfliktusa. Személytelenebb, mint a *Vízkeresztől Szilveszterig*. Az egyes hősök központba állítása helyett ebben már a tömegek sorsát, hangulatának rezdülését, az egyének a kollektív érdekekkel, indulatokkal való szoros kapcsolatát rajzolja meg, ami a legnehezebb írói feladatok közé tartozik. A *Máról holnapra* oldalain lényegében az egész faluvégi szegénység a főhős. A kis Bakos Rozika legendává alakuló halálában testet öltött embertelenséggel szembeni tiltakozás lavinaszerűen szélesíti a Böröcz-Horvát-féle gőgös zsírosparasz- tok s általában az elnyomók elleni gyűlöletet, s mindenkit magával ragad, színvállásra kényszerít. Az egész regény erre a tömeglélektani konfliktusra épül — állapította meg Diószegi. Mint már a *Vízkeresztől Szilveszterig* hasábjain a kommu- nisták bemutatása, itt is reális, túlzások nélküli és szintén közvetlen családi élményekből táplálkozik a falusi illegális mozgalmi tevékenység, a csöndes esti össze- jövetelek, szemnyitogató olvasgatások és beszélgetések rajza, amely a *Fekete ke-*

nyér-ben még kevésbé árnyaltan szerepelt. A *Máról holnapra* már a nagy Darvas-regények közé tartozik, de kiemelést kíván benne az a szociográfiai hűség, néprajzi pontosság is, amely a legközismertebben Veres Péter írásait jellemzi.

Az Orosháza népelete és múltja iránt érdeklődők, kutatók és laikusok egyaránt, eddig is gyakran nyúltak Darvas József könyveihez. E sorok írójának bölcsőjét is, a ma már várossá serdült legnagyobb magyar faluban ringatták, s emiatt is mindig különös izgalommal próbálta megtalálni azokat az elemeket Darvas regényeiben, amelyeknek a „provinciális” életanyag általános érvényűvé emelése után is megmaradt bizonyos sajátos orosházi ízük, amelyekről bizonyosan állítható, hogy mintájukat, alapvonásaikat ebben a dél-alföldi városban találta meg az író. Számos irodalomtörténeti példa mutatja, hogy minden szülőhelyéhez, elhatározó élményei színteréhez oly erősen, ezerféle szállal kötődő író, mint Darvas József, még jobban és még teljesebb mélységig megérthető, ha ezt a különösen szoros kapcsolatot sokoldalúan figyelembe vesszük. Nemcsak szűkebb értelemben vett filológiai haszna, helyi jelentősége van az ilyen boncolgatásnak, de az író problémavilágának számos mozzanatát is csak így lehet a maga valósága szerint értékelni. Bárkit meggyőzhet ennek igazáról a Darvas-regények és az Orosházáról írott Darvas-szociográfiai összevetése. A *Fekete kenyér*, a *Vizkeresztől Szilveszterig*, az *Allomás*, a *Máról holnapra*, a *Harangos kút* s sok tekintetben az *Elindult szeptemberben* nem lokalizált, de az Orosházával ismerősök számára félreérthetetlenül orosházinak tartható tényekkel és szereplőkkel, agrárproletárokkal, basaparaszttokkal, népnyúzó és néphez húzó értelmiségiekkel *A legnagyobb magyar falu* általános érvényű — de a regényekkel egybehangzó — ítéleteiben találkozunk újra. Nem jelenti ez azt, hogy a regények a szociográfiaiak szempontjából csak előkészítést, nyersanyagot jelentenek, avagy nem igaz az sem, hogy a regények a szociográfiaiak szépírói módon oldott változatai lennének. A két, egymással szoros kölcsönviszonyban álló műfaj bármiféle rangsorolása vagy egymás fölé helyezése mesterkéltné, erőszakolt kategorizálás volna Darvas József életművében. Egyik sincs alárendelve a másiknak, de mindkettő azonos írói magatartás, elkötelezettség terméke, így mondanivalójuk lényege is csak azonos lehet, egymás mellett, elválaszthatatlanul szabad csak szemlélni és értékelni őket.

A most egy kötetben újra kiadott három regénnyel együtt (nem számítva a szociográfiaikat) a *Harangos kút* tartozik még a „legorosházbibb” epikus Darvas-könyvek közé. A fentebbiek szerinti néhány megállapítást ezúttal csak az újból megjelent kötettel kapcsolatban rögzítjük. Az íróval földiek, sőt mások számára is nyilvánvaló, s maga Darvas is leírta, hogy a *Fekete kenyér* „mintája”, „modellje” az Orosháza mellett a Nagyatádi-földreform során létrehozott proletártelep, az ún. Rákóczitelep volt. Szinte topográfiai pontossággal behatárolható a *Máról holnapra* színtere is Orosházán: a mai Dózsa György utca vége, s az akkori utcák. Az író szülővárosának részben sajátos társadalmi arculata tükröződik a *Vizkeresztől Szilveszterig* és a *Máról holnapra* hasábjain abban is, hogy a gazdagparasztság és a nincstelen földmunkásság ellentéte dominál bennük. A nagybirtok csak a *Fekete kenyér*-ben tűnik fel. (S nem nehéz felismerni benne a Rákóczitelephez közeli kakasszéki Zselénszky-uradalomra illő tényeket.) Orosháza ilyen természetű ellentétekben a felszabadulás előtt különösen gazdag légköréből és személyes tapasztalataiból merítette Darvas mindhárom regényben a falusi egyházi viszonyok kitűnő és részletes rajzát. Ennek fő eleme a jómódú gazdákból álló „paraszt” presbitérium és a hatalmukat féltő, gépies hivatalnokká alakult, a szegénységgel szembenálló „nadrágos” papok s a tőlük függő tanítók vitáinak, a papválasztás körüli szennyes praktikáknak a felvonulata. Ez a társaság nem vetette meg a becstelen módszereket sem, hogy letörhesse, száműzhesse a nincstelenséghez megértéssel, segítő készséggel közeledő papok (mint Dénes István) és tanítók (mint Fekete László és a *Vizkeresztől Szilveszterig* tanyai tanítója) legtöbbször. A szekták, az emberpiac, a hetipiaccok, a paraszti munka kisebb-nagyobb mozzanatainak bemutatásában hozszo szan sorolható tények mutatják az író alapélményeinek forrását.

Darvas József első regényeinek mostani kiadása is figyelmeztet irodalomkritikánk, irodalomtörténetírásunk egyik adósságára. Legjelentősebb élő íróink, s köztük Darvas, széles skálájú munkásságának alig van méltó, részletesebb elemzéseket adó irodalma. Mindössze néhány rövidebb tanulmány tekintti át Darvas írásainak fő fejlődésvonalát, de nem a legmélyebb elemzés célkitűzésével. A Darvas József életművében megnyilatkozó legmagasabb rendű szocialista szemlélet és küzdelem, az alkotásait jellemző művészi értékek érdeme szerinti megbecsülése csak így valósulhat meg teljesen. (*Szépirodalmi Könyvkiadó 1966.*)

SZABÓ FERENC